

ZMІNA

**«ЖІНОЧІ КАМЕРИ»
ХЕРСОНСЬКОЇ КАТІВНІ:
АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ
ЗА СВДЧЕННЯМИ УТРИМУВАНИХ**

КИЇВ 2023

УДК 341.322.5:316.35-055.2-054.64](477.72)(048.83)

ISBN 978-966-2403-28-2.

«Жіночі камери» херсонської катівні: аналітичний звіт за свідченнями утримуваних / О. Синюк, Є. Сокурєнко, Н. Охотнікова; Центр прав людини ZMINA. — Київ, 2023. — 36с.

Аналітичний звіт «Жіночі камери» херсонської катівні» підготовлений Центром прав людини ZMINA в межах роботи організації з документування воєнних злочинів.

У звіті проаналізовано всі етапи утримання жінок представниками Російської Федерації в ізоляторі тимчасового тримання № 1 Головного управління Національної поліції в Херсонській області, розташованого на вулиці Теплоенергетиків, 3, під час окупації міста Херсон. Зокрема: обставини та підстави затримання; категорії населення, які стали ціллю для представників РФ після окупації міста; умови перебування в ІТТ та конкретні порушення, як-от катування та інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поводження і покарання, які вчиняли щодо утримуваних жінок, та наслідки цих порушень.

Kingdom of the Netherlands

Створення цього дослідження повністю профінансовано за рахунок Фонду прав людини Королівства Нідерландів. Зміст та думки, викладені в цьому звіті, є відповідальністю авторів та не обов'язково відповідають позиції Королівства Нідерландів.

Над звітом працювали:

Онися Синюк, правова аналітикиня Центру прав людини ZMINA

Єлизавета Сокурєнко, координаторка напряду документування воєнних злочинів Центру прав людини ZMINA

Наталія Охотнікова, радниця з прав людини Центру прав людини ZMINA

Рецензування:

Тетяна Печончик, голова правління Центру прав людини ZMINA

Фото на обкладинці: Малюнок на стіні однієї з камер в ІТТ.

Автор фото: **Євген Васильєв**, координатор польових місій Центру прав людини ZMINA.

Ця публікація містить натуралістичні описи інцидентів чи постраждалих, що можуть шокувати, вразити або схвилювати деяких читачів.

Центр прав людини ZMINA працює у сфері захисту свободи слова, свободи пересування, протидії дискримінації, попередження тортур і жорстокого поводження, боротьби з безкарністю, захисту правозахисників і громадських активістів на території України, включно з окупованим Кримом, а також захисту прав осіб, які потерпіли внаслідок війни. Організація проводить інформаційні кампанії, освітні програми, працює над моніторингом і документуванням випадків порушень прав людини, готує дослідження, аналітику й домагається змін завдяки національній та міжнародній адвокатури.

Детальніше про Центр прав людини ZMINA та його діяльність: zmina.ua, zmina.info

Контакти для зауважень і пропозицій: info@humanrights.org.ua

© Центр прав людини ZMINA, 2023

ЗМІСТ

Вступ	4
Загальна інформація щодо незаконного місця утримання, облаштованого представниками РФ в приміщенні ізолятора тимчасового тримання (ІТТ) ГУНП в Херсонській області під час окупації міста Херсон	5
Категорії населення, що потрапляли до ІТТ	8
Обставини незаконних затримань	11
Методи катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання	14
Умови в ІТТ	15
Випадки катувань та жорстокого поводження	19
Погрози сексуальним насильством та домагання	21
Психологічні знущання і нелюдське та принижуюче поводження	23
Наслідки для психологічного та фізичного здоров'я потерпілих	28
Представники РФ, причетні до незаконного затримання, нагляду та катування в ІТТ	30
Висновки	33

ВСТУП

24 лютого 2022 року Російська Федерація розпочала повномасштабне вторгнення в Україну. Одним із напрямків наступу був південний — з території Криму, окупованого ще в 2014 році, на територію півдня України, зокрема й Херсонської області. На початку березня 2022 року російські військові захопили місто Херсон.

Жителі Херсонщини чинили мирний спротив російській окупації — виходили на зібрання та мітинги¹. Щоб придушити протести та залякати місцеве населення задля утримання контролю над регіоном російські війська застосували зброю² та викрадали представників місцевої влади, а також активних громадян³. Після деокупації частини Херсонщини правоохоронцям вдалося встановити 11 катівень та 13 місць несвободи⁴, в яких представники РФ тримали та катували цивільних, мешканців Херсона⁵ та Херсонської області.

Одним із таких місць був ізолятор тимчасового тримання (далі — ІТТ) № 1 Головного управління Національної поліції в Херсонській області, розташований на вулиці Теплоенергетиків, 3 у місті Херсон, де були облаштовані так звані жіночі камери. Місцевих жителів утримували в ІТТ від кінця березня 2022 року⁶.

Ця аналітика скерована на дослідження всіх аспектів тримання жінок в ІТТ міста Херсон. Зокрема, обставин та підстав затримання, виокремлення категорій населення, які стали ціллю для представників РФ після окупації міста, умов перебування в ІТТ та конкретних порушень: катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарань, які вчиняли щодо утримуваних жінок, а також наслідків цих порушень.

1 «Летіла чорна хмара російських гвинтокрилів». Спогади херсонця про захоплення міста та спротив окупації / Радіо Свобода, 27.03.2023: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovuyakherson-maydan-rosiyska-okupatsiya-proty-dovzhenko/32335854.html>

2 Російські військові обстріляли протест у Херсоні / BBC News Україна, 30.03.2022: <https://www.bbc.com/ukrainian/media-60835736>

3 На Херсонщині окупанти викрали 63 представників органів місцевого самоврядування і близько 300 активістів / Укрінформ, 25.07.2022: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3536627-nahersonsini-rosiani-vikrali-63-predstavnikiv-miscevoi-vladi-i-blizko-300-aktivistiv.html>

4 Андрій Костін: Кожен злочин має ім'я, прізвисько та обличчя. Багато з них ми вже знаємо. Іншим не вдасться сховатися навіть на російських болотах / Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора України, 11.05.2023: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/andrii-kostin-kozen-zlocin-majemya-prizvishhe-ta-obliccya-bagato-z-nix-mi-vze-znajemo-insim-ne-vdastsya-sxovatisya-navit-narosiiskix-bolotax>

5 У Херсоні прокурори продовжують фіксувати злочини РФ — встановлено місця катівень у чотирьох будівлях / Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора України, 21.11.2022: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/u-xersoni-prokurori-prodovzuyut-fiksuvati-zlocini-rf-vstanovleno-miscyakativen-u-cotiryox-budivlyax>

6 За інформацією т.в.о. начальника відділу комунікації Головного управління Національної поліції в Херсонській області Андрія Кованого, озвученою під час візиту документаторів ZMINA до ІТТ 5 квітня 2023 року.

Аналіз проведений на основі свідчень, зібраних методом глибинних інтерв'ю з постраждалими (10) та свідками (4) під час польових місій Центру прав людини ZMINA.

ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ ЩОДО ІТТ

В ІТТ протягом окупації Херсона тримали понад 200 осіб. Наразі за фактом незаконного тримання громадян України в ІТТ відкрито 40 кримінальних проваджень, які надалі були об'єднані в одне кримінальне провадження, відкрите за ознаками складу злочинів, передбачених чч. 1, 2 ст. 438 (Порушення законів та звичаїв війни) та ч. 7 ст. 111-1 ККУ (Колабораційна діяльність). Органи прокуратури визнали потерпілими та допитали 21 жінку⁷. Проте, Центру прав людини ZMINA вдалося встановити, що в різний час в ІТТ перебували щонайменше тридцять жінок. Жінок, на свідченнях яких засновано звіт, затримували протягом літа – переважно в липні-серпні 2022 року, та утримували до кінця жовтня, коли російські війська почали відступ з правого берегу Херсонщини.

■ Ізолятор тимчасового тримання № 1 Головного управління Національної поліції в Херсонській області / Фото: ZMINA

7 Згідно з відповіддю Херсонської обласної прокуратури № 27-49вих-23 від 07.04.2023 на запит Центру прав людини ZMINA.

Період тримання жінок в ІТТ в Херсоні варіюється від години до майже трьох місяців. Вік утримуваних жінок, за офіційними даними, від 32 до 58 років. За свідченнями самих утримуваних, наймолодшій із жінок, що перебувала в ІТТ довший час, був 21 рік. При цьому серед затриманих, які перебували в ІТТ недовго, за свідченнями були і неповнолітні⁸.

В ІТТ було виділено спочатку дві, а згодом три камери, в яких розміщували тільки жінок: 21, 6 та 12 (прим.: опитані жінки називали різні номери третьої камери, зокрема, 3, 4 та 12). Камери розташовувалися на другому поверсі⁹, допити проводили на цьому ж поверсі або ж на третьому, а катування — на першому.

Зазвичай затриманих відразу відвозили до ІТТ та тримали там до звільнення. Водночас відомо про випадки переведення затриманих з інших місць незаконного тримання до ІТТ та подальшого їх примусового переміщення в межах тимчасово окупованої території.

Зокрема, Ларису та Людмилу Шумкових до переведення в ІТТ тримали в підвалі — колишньому ізоляторі тимчасового тримання — Головного управління Національної поліції в Херсонській області (ГУНП) на вулиці Лютеранській, 4. Тут розташовувалося 5–7 камер. Приміщення, за словами т.в.о. начальника відділу комунікації Головного управління Національної поліції в Херсонській області Андрія Кованого, не використовували вже з десяти років. Воно було не пристосоване до утримання людей — зокрема, не мало вікон, тож утримуваним бракувало повітря.

Свідчення потерпілої:

В дверях була дірка, ми в неї висувались, щоб просто вдихнути.

Ліжок у цьому місці незаконного тримання не було — лише дерев'яний поміст, пінопласт та три куртки від української поліцейської форми, щоб на них лежати. Замість доступу до туалету представники РФ дали жінкам відро, яке весь час стояло в камері, винести його була можливість раз на день. Крім того, за відсутності водопроводу, воду в рукомийник представники РФ наливали тим само відром, що використовували як туалет. Першу добу затриманим жінкам не дали ані їжі, ані води.

Протягом десяти днів утримання в ГУНП їжу Людмилі та Ларисі Шумковим давали раз на день. Можливості помитися чи змінити одяг за ці десять днів також не було. Весь час, за свідченнями жінок, було чути, як катували інших затриманих. Іноді у ті камери, де катували людей, представники РФ навмисно відкривали двері, щоб інші утримувані чули їхні крики.

8 Свідчення Лариси Шумкової, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 15 березня 2023 року.

9 На першому повноцінному поверсі: нижній поверх був напівпідвальним.

5 серпня, напередодні того, як Ларису та Людмилу перевели до ІТТ, одна людина у підвалі ГУНП померла.

Свідчення потерпілих:

Напередодні нашого переведення на ІТТ ми почули, як хлопці (прим.: утримувані) почали гучно стукати, лилась вода. А перед тим когось сильно катували.

Охоронці прийшли, були незадоволені, хлопці кажуть: «Людина не дихає». Ті заматюкались, побігли кудись, певно, за лікарем. Коли вже спустились ті ефесбешники, скоріше за все, було чутно шурхотіння пакету, вони тягнули тіло¹⁰.

- Одна з камер, в яких представники РФ утримували людей, у підвалі Головного управління Національної поліції в Херсонській області (ГУНП) на вулиці Лютеранській, 4 / Фото: ZMINA

Деяких людей після утримання в ІТТ на Теплоенергетиків, 3 переміщували в інші місця утримання на тимчасово окупованій території Херсонської області. Зокрема, 20 жовтня 2022 року, напередодні звільнення Херсона українськими військами, представники РФ масово відпускали утримуваних в ІТТ, яких на жовтень, за свідченнями опитаних, було близько 120 людей.

¹⁰ Свідчення Лариси та Людмили Шумкових, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 15 березня 2023 року.

При цьому орієнтовно 36 осіб, серед яких 4 жінок, примусово перемістили з ІТТ в Херсоні до місцевого відділення поліції в Голій Пристані Скадовського району Херсонської області, а 29 жовтня — до районного відділення поліції в селищі Новотроїцьке¹¹ Генічеського району Херсонської області. Конвоювали переміщених росіянин Андрей «Злой» та вся зміна, яка після ротації наглядала за утримуваними в ІТТ Херсона.

Згідно зі свідченнями утримуваних, усіх переведених з ІТТ підозрювали в партизанській діяльності та допомозі Збройним силам України. В місцях тримання Голої Пристані та Новотроїцького, зі слів постраждалих, умови були жахливі — приміщеннями, де тримали людей, давно не користувалися, там було холодно та вогко, був обмежений доступ до свіжого повітря — в приміщенні була відсутня вентиляція. Харчування залишалося неналежним — на день видавали пів пачки «Мівіни» — вермішелі швидкого приготування, іноді їжу з дому приносили місцеві колаборанти. Ні в Голій Пристані, ні в Новотроїцькому допити з жінками не проводили, випадків катувань щодо жінок тут вже також не зафіксовано.

Двох жінок, Інну (*прим.: ім'я змінено з міркувань безпеки*) та Наталію, відпустили з різницею в місяць — в листопаді та грудні 2022 року. Наталії вдалося повернутися на територію, підконтрольну уряду України, Інна й досі перебуває на окупованій території. Ще двох жінок, згідно зі свідченнями інших потерпілих та родичів цих жінок, утримували у Новотроїцькому¹² до 17 травня 2023 року. Наразі обидві повернулись на підконтрольну територію.

КАТЕГОРІЇ НАСЕЛЕННЯ, ЩО ПОТРАПЛЯЛИ ДО ІТТ

Підстави для затримання жінок та поміщення їх до ІТТ були різними.

Так, затримували цілеспрямовано, зокрема, співробітниць правоохоронних органів України (наприклад, Патрульної поліції України). Затримували також людей, яких представники РФ підозрювали у контакті чи родинних зв'язках із представниками правоохоронних органів України, ЗСУ чи руху спроти-ву на тимчасово окупованих територіях Херсонщини. Достатнім доказом такої причетності могли слугувати дописи чи відео у соцмережах, що відображають проукраїнську позицію.

11 Свідчення Наталії Гавриленко, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 6 квітня 2023 року.

12 Зі свідчень чоловіка однієї з утримуваних, Ольги, задокументованих Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 4 квітня 2023 року, Людмили Шумкової, задокументованих Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 15 березня 2023 року, та Наталії Гавриленко, задокументованих Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 6 квітня 2023 року.

Свідчення потерпілої:

Військові прийшли з телефоном, в якому був скриншот з телеграм-каналу «Зрадники Херсона» мого допису про них. Там йшлося про те, що «вони поїдуть назад в чорних пакетах»¹³.

Іншим «доказом» слугували доноси.

Свідчення потерпілої:

7 липня 2022 року вночі до мене прийшли додому, разом з хлопцем М. (прим.: щодо особи триває слідство за ч. 2 ст. 111 ККУ (Державна зрада), який всіх нас здав. Ми вже знали, що затримали двох наших хлопців. Розуміли, що скоріше за все, нас зливатимуть. Були готові¹⁴.

За свідченнями, 17-річну дівчину затримали на кілька діб за знайдене у телефоні фото з її хлопцем-військовослужбовцем¹⁵.

Серед жінок, яких тримали в ІТТ, були колишня волонтерка «Правого сектору», яка допомагала у військовому госпіталі, працівниця Херсонської обласної комунальної аварійно-рятувальної служби, працівниця відділу кадрів воєнізованої охорони, домогосподарка, курсантка Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, співробітниця Управління патрульної поліції, а також заступниця директора гімназії.

Ще одна категорія затриманих — ті, кого використовували як заручників для затримання членів сім'ї та рідних, а також знайомих. У одному з випадків представники РФ для того, щоб узяти під свій контроль «обнальщиків» — осіб, які за певну плату видавали готівку у гривнях, — затримали дівчину, що працювала в одному з таких місць. Її відпустили лише тоді, коли до ІТТ привезли власника закладу¹⁶.

Мешканку Чернобаївки Ольгу Строган забрали як заручницю, коли прийшли до подружжя, щоб затримати її чоловіка. Представники РФ залишили по друзі Ольги номер телефону та наказали повідомити, коли повернеться додому чоловік Ольги. Її випустили 11 серпня 2022 року, привезли додому і відразу ж забрали її чоловіка.

13 Свідчення Світлани Кулакис, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 5 квітня 2023 року.

14 Свідчення Наталії Гавриленко, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 6 квітня 2023 року.

15 Свідчення Лариси Шумкової, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 15 березня 2023 року.

16 Свідчення Людмили Шумкової, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 15 березня 2023 року.

Свідчення потерпілої:

«Ты с ним попрощалась?» – «В сенсі?» – кажу. – «А ты его больше не увидишь».

З тієї ж причини затримали Людмилу та Ларису Шумкових – тітку та матір політв'язня Олександра Шумкова¹⁷. Їх шукали цілеспрямовано і під час затримання обох ідентифікували за іменами.

Утім, у деяких випадках представники РФ не знали імен затримуваних, до житла яких вони проникли, та на місці вирішували, кого саме з присутніх затримувати та з якої підстави.

Свідчення потерпілої:

Всю семью предлагали забрать. Один прикалывался, говорил: «Что у нас есть на малолетку? Давай малолетку заберём» (прим.: сина постраждалої). Потом мужа хотели забрать. Потом решили забрать только меня¹⁸.

Критерії допустимості затримання також застосовувалися широко. Волонтерку Лілію Пшеничну затримали за «приховування злочинців», попри те, що під час обшуку в її помешканні нікого не було виявлено. На наступний день після затримання в церкві, де Лілія волонтерила, також проводили обшуки під приводом того, що в церкві¹⁹ нібито знімали порнографічні фільми з дітьми під керівництвом Лілії.

На кілька днів затримали жінку, яка відвернулася і не привіталася з російськими військовослужбовцями, які зайшли в автобус на блокпості²⁰.

17 Росія ув'язнила громадського активіста і військовослужбовця Збройних сил України Олександра Шумкова у 2017 році за участь в організації «Правий сектор». Чоловік відбудув незаконне покарання в колонії міста Брянськ. 25 грудня 2020 року в нього завершився строк ув'язнення, і він повернувся до України, у рідне місто Херсон.

18 Свідчення Ірини Єфимової, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 1 березня 2023 року.

19 Лілія Пшенична була волонтеркою у церкві «Голгофа», в якій перебували 58 дітей з Херсонського обласного будинку дитини, найстаршій дитині було чотири роки. Після того, як у соцмережах з'явилася інформація про перебування на території дітей, до церкви приїхала ФСБ. ФСБ змусила опікунів повернути дітей до «Будинку дитини», а згодом представники РФ вивезли дітей, вірогідно, до Криму. Див. також: D. McKenzie, G. Balkiz, M. Avdeeva. A Ukrainian orphanage tried to hide its children when war began. Then the Russians came / CNN, 24.03.2023 <https://edition.cnn.com/2023/03/24/europe/kherson-orphanage-children-russians-intl-cmd/index.html>

20 Свідчення Лариси Шумкової, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 15 березня 2023 року.

ОБСТАВИНИ НЕЗАКОННИХ ЗАТРИМАНЬ

Незаконне позбавлення волі є порушенням як міжнародного гуманітарного права²¹, так і права прав людини²². Будь-яке затримання може відбуватися лише за наявності на це належних підстав та згідно з передбаченою правовою процедурою. Затримання з порушенням цих умов вважається незаконним і може становити воєнний злочин²³ або ж злочин проти людяності²⁴.

Обшуки та затримання відбувалися переважно пізно ввечері, після настання комендантської години, або ж посеред ночі, їх проводили великі групи представників РФ — деякі постраждали повідомляють про присутність 20–30 озброєних силовиків. І час проведення обшуків, і така кількість учасників затримання, схоже, мали чинити додатковий тиск та залякувати затриманих.

Зі свідчень постраждалих також простежується, що людям систематично не повідомляли про причину обшуків їхнього приватного житла та подальшого затримання — троє опитаних сказали, що їм не озвучили жодної підстави, двоє — що першочерговою причиною назвали «перевірку паспортів». Нікому з опитаних не надавали жодних документів щодо правових підстав обшуку та подальшого затримання.

Свідчення потерпілого:

Причину, чому вони прийшли, ми не знали. Прямо вони не говорили. Запитали, чи знаємо селище Абрикосівка — це місце проживання батьків дружини. Відповіли, що знаємо. «А ну знаєте, это вы тогда». І все. Більше вони в квартирі нічого не озвучували²⁵.

В одному випадку вже під час тримання в ІТТ постраждалу, співробітницю поліції, відвезли до будівлі зайнятого представниками РФ Суворівського районного відділу Національної поліції України в Херсонській області, де їй повідомили про відкриття кримінальної справи «за фактом знайдення та вилучення боєприпасів та вибухових пристроїв військового призначення» (прим.: ішлося про табельну зброю). Через місяць постраждалу перевели в СІЗО, де тримали ще місяць одну в камері, після чого 20 жовтня 2022 року за-

21 Стаття 147 Четвертої Женевської конвенції.

22 Стаття 9 Пакту про громадянські і політичні права; стаття 5(1) Європейської конвенції з прав людини.

23 Римський статут стаття 8(2)(a)(vii).

24 Римський статут стаття 7(1)(e).

25 Свідчення чоловіка однієї з утримуваних, Ольги, задокументовані Центром прав людини ЗМІНА в місті Херсон 4 квітня 2023 року

явили, що запобіжний захід «тримання під вартою» для неї замінили на «підписку про невиїзд»²⁶.

В іншому випадку під час допиту, після утримання в ІТТ протягом майже двох місяців, постраждалій дали на підпис документи, які містили відомості про те, що її звинувачують у шпигунстві, а тоді заявили, що вивезуть на відбування покарання, від 10 до 20 років позбавлення волі згідно з санкцією статті, в окупований Донецьк²⁷. Які саме дії становили шпигунство, постраждалій не пояснювали.

■ Поверх, на якому розташовані камери, де утримували людей /
Фото: ZMINA

Представники РФ, які проводили затримання, у кількох випадках представлялися як «поліція МВС Росії» або «військово-кримінальна поліція». Водночас вони переважно не надавали службових посвідчень або інших документів, а також приховували обличчя — були в балаклавах. Під час обшуків у приватному помешканні людей під час пересування змушували опускати голову вниз, а під час затримання надягали на голову шапку чи інші предмети одягу (наприклад, флісову кофту). Таким чином затриманим обмежували орієнтування у просторі — адже не повідомляли, куди їх везуть — та можливість ідентифікувати присутніх.

26 Свідчення Ольги Гончевської, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 28 лютого 2023 року.

27 Свідчення Лілії Пшеничної, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 3 квітня 2023 року.

Свідчення потерпілої:

Було таке враження, що вони двох терористок затримують. Вони вигукували: «Как будем вести? Вместе? Нет! Отдельно». Заштовхали зрештою нас в один позашляховик. Штовхали автоматами в спину, скеровували їх на нас. В машині попереду сів один з автоматом, ще двоє обабіч нас з Ларисою. Змусили опустити голови, руки покласти на коліна, не рухатися, шапку (прим.: натягнуту на очі) не чіпати. Вже на території ІТТ нас посадили в «стакан» (прим.: сидячу одномісну камеру очікування), 20 хвилин десь там тримали. Потім вивели, охоронці ІТТ запитали (прим.: у тих, хто привіз): «Что, их на первый этаж, будете с ними работать?». Ті відповіли, що ні, щоб нас піднімали нагору. Ми вже потім зрозуміли, що таке «работать»²⁸.

Під час затримання представники РФ психологічно тиснули на затримуваних. Запитували, хто такий Путін (на що людина мала відповісти: «Наш президент»), направляли на них зброю, хоча ті не чинили жодного спротиву, погрожували стріляти по сусідніх квартирах, якщо ті, до кого прийшли з обшуком, не відчинять двері²⁹.

Застосовували під час затримання також фізичну силу — в одному з випадків постраждалу кілька разів ударили по потилиці так, що в неї з вуха вилетіла сережка. Один із представників РФ також намагався встромити затримуваній під нігті ніж, коли її відповіді на запитання його не задовольнили.

Представники РФ також застосовували фізичну силу до неповнолітніх — в одному з випадків силовики били по обличчю 16-річного сина затримуваної та вимагали, щоб він зрізав довге волосся³⁰.

Постраждалі, крім того, повідомляли, що під час затримання у них забирали основні документи — паспорти, свідоцтва про народження, а також особисті телефони, ноутбуки, фотоапарати. Двоє опитаних також повідомили про зникнення після обшуку особистого майна — банківських карток та електронної книжки³¹.

Зазначені вище обставини свідчать про незаконний характер затримань, враховуючи відсутність обґрунтованих підстав для їх проведення, а також недотримання законної процедури і систематичність порушень, які супро-

28 Свідчення Людмили Шумкової, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 15 березня 2023 року.

29 Свідчення Ірини Радецької, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 4 квітня 2023 року.

30 Свідчення Ірини Єфимової, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 1 березня 2023 року.

31 Свідчення Ірини Єфимової, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 1 березня 2023 року та Світлани Кулакис, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 5 квітня 2023 року.

воджували ці затримання. Незаконні затримання застосовувалися до різних категорій населення і були спрямовані на придушення спротиву населення на окупованій території через залякування.

МЕТОДИ КАТУВАНЬ ТА ІНШИХ ЖОРСТОКИХ, НЕЛЮДСЬКИХ АБО ТАКИХ, ЩО ПРИНИЖУЮТЬ ГІДНІСТЬ, ВИДІВ ПОВОДЖЕННЯ І ПОКАРАННЯ

Катування або нелюдське поводження, а також умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю є серйозними порушеннями Женевських конвенцій³², а також положень права прав людини³³ і можуть становити воєнні злочини³⁴ або ж злочини проти людяності³⁵.

Оцінка того, що певне поводження досягло мінімального рівня жорстокості і становить порушення права на свободу від катувань та жорстокого або нелюдського поводження або покарання, є відносною і залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість поводження, його фізичні чи психічні наслідки та (в деяких випадках) стать, вік і стан здоров'я жертви³⁶. При цьому Палата Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії у справі проти Мілорада Крножелача зазначила, що немає правової вимоги, яка б визначала, що страждання постраждалої особи повинні бути тривалими для того, щоб було встановлено жорстоке або нелюдське поводження щодо такої особи³⁷.

Крім того, неналежні умови утримання людей у місцях несвободи, зокрема, дефіцит особистого простору³⁸, що посилюється іншими факторами: неналежні гігієнічні та санітарні умови, недостатнє освітлення та вентиляція, на-

32 Спільна стаття 3, стаття 147 Четвертої Женевської конвенції.

33 Стаття 7 Пакту про громадянські та політичні права, стаття 3 Європейської конвенції з прав людини.

34 Римський статут стаття 8(2)(a)(ii), Римський статут стаття 8(2)(a)(iii), Римський статут стаття 8(2)(b)(xxi).

35 Римський статут стаття 7(1)(f).

36 «Муршіч проти Хорватії» [ВП], 2016 р., § 97.

37 Prosecutor v. Milorad Krnojelac (Trial Judgement), 15 March 2002, para. 144: <https://www.refworld.org/cases,ICTY,414806c64.html>

38 Відповідно до Стандартів Європейського комітету із запобігання катуванням – параграфи 10 і 12 [СРТ / Inf (2015) 44] від 15 грудня 2015 року) норма для кожного утримуваного в одній камері становить шість квадратних метрів на особу, без урахування місця для туалету. Утримання в одномісній камері декількох осіб явно порушує право на прийнятні умови утримання та може у комплексі з іншими порушеннями бути визнаним порушенням права на свободу від жорстокого або нелюдського поводження.

явність комах і цвілі в камерах, обмежений доступ до душу, обмежені щоденні прогулянки або їх відсутність, неможливість усамітнення під час користування туалетом, погане або нерегулярне харчування тощо у комплексі може становити порушення права на свободу від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання³⁹.

Умови в ІТТ

Попри те, що приміщення ІТТ пристосоване для тримання людей, умови, в яких там перебували затримані, не відповідали мінімальному рівню вимог, що висуваються до приміщень тримання в несвободі.

Камери, в яких розмістили жінок, були двомісні та тримісні, однак у них одночасно перебувало від п'яти до дев'яти людей. Деяких тримали лише кілька годин, проте в середньому в камері постійно перебували п'ять жінок.

Через те, що камери розраховані на меншу кількість людей, спати доводилося на підлозі — матраців на всіх теж не вистачало, подушок не було, деякі жінки скручували ковдри та спали на них.

■ Одна з камер ІТТ, в якій утримували жінок / Фото: ZMINA

39 Зокрема, дані критерії були наведені у пілотному рішенні ЄСПЛ «Сукачов проти України» № 14057/17 від 30 січня 2020 року, а також попередньо згадувались у рішенні «Білозор та інші проти України» № 9207/09 від 20 липня 2019 р. та «Дугоз проти Греції» від 06 березня 2001 року, № 40907/98.

Спати доводилося при яскравому світлі — його не вимикали ані вдень, ані вночі. Прохання жінок зменшити яскравість наглядачі інколи задовольняли, але переважно відмовляли їм у цьому в нецензурній формі.

Гігієна не була належно забезпечена. В деяких камерах була проточна вода в умивальниках, тож була можливість ополіскуватися. Згідно зі свідченнями, спершу — орієнтовно 21 день — затримані не мали можливості повноцінно митися взагалі⁴⁰. Пізніше лише жінок, яких утримували в ІТТ, почали водити в душ, виділяючи для цього п'ять хвилин на всіх. При цьому такі заходи не були регулярні: в душ водили залежно від настрою старшого в ІТТ — Андрея «Злого». Могли водити кожен день, а могли п'ять днів поспіль не водити⁴¹.

■ Туалет в одній з камер ІТТ / Фото: ZMINA

Протягом всього тримання в ІТТ жінки переважно залишалися в тому ж одязі, в якому їх було затримано, лише зрідка вдавалося дістати змінний одяг в передачах. Подекуди прати одяг доводилося «Галою» — засобом для миття посуду. Предмети особистої гігієни, зокрема станки для гоління та прокладки, не забезпечували, лише іноді представники РФ видавали ці засоби із передач (які родичі передавали незаконно затриманим), на свій розсуд розподіляючи їх на всіх. Жінки самостійно розподіляли речі між собою і залишали іншим, коли їх самих відпускали.

40 Свідчення Лілії Пшеничної, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 3 квітня 2023 року.

41 Свідчення Ольги Гончевської, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 28 лютого 2023 року.

Харчування в ІТТ було також неналежним. У перший період, до 13 серпня 2022 року, затриманих годували лише раз на день — макаронами та консервами, що їх готували чоловіки, яких також утримували в ІТТ. Іноді ввечері давали чай і галетне печиво. Іноді до одного прийому їжі додавали протягом дня лише «кип'яток» — гарячу або теплу воду. З середини серпня годувати людей почали тричі на день. В ІТТ їжу привозили зранку і там зберігали до вечора, тому на вечерю їжу часто давали вже зіпсовану — влітку за цілий день без належних умов зберігання вона скисала⁴².

Свідчення потерпілої:

Влітку їжа була прокисла часто... привозили, схоже, з якоїсь столової. Їсти це було неможливо: порожні супи, несмачна їжа... Ще й запах з туалету в камері стояв.

Кількість їжі була обмеженою, її на всіх не вистачало. Жінки, яких утримували в 21-ій камері, були першими, хто отримує їжу, і почали самостійно її розподіляти, щоб утримуваним в останніх камерах чоловікам вистачило.

Свідчення потерпілої:

Ми намагалися якомога менше брати їжі. Так, щоб тільки не померти з голоду⁴³.

Частково виживати з таким харчуванням вдавалося завдяки передачам від рідних, однак не всі речі з них доходили до затриманих — наглядачі в ІТТ частину забирали собі⁴⁴.

Затримані майже весь час сиділи в камерах. Спершу прогулянок не було взагалі. Пізніше (і лише утримуваних жінок) почали виводити у прогулянковий двір ІТТ — без графіку та системи. Затриманих могли залишити тут на три години, попри погоду, наприклад, під дощем.

Свідчення потерпілої:

Ми прогулянкам не дуже раділи тому, що це теж було чергове катування⁴⁵.

42 Свідчення Ірини Єфимової, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 1 березня 2023 року.

43 Свідчення Ірини Радецької, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 4 квітня 2023 року.

44 Свідчення Ольги Гончевської, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 28 лютого 2023 року.

45 Свідчення Ірини Радецької, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 4 квітня 2023 року.

■ Прогулянковий двір на території ІТТ / Фото: ZMINA

Збір персональної інформації від затриманих був надмірним — деякі респонденти повідомляли про зняття відбитків з пальців та долоні, фотографування шість-сім разів протягом всього часу тримання. Це може свідчити також про неналежне зберігання цих даних, а також відсутність належної комунікації між різними підрозділами, які в різний час наглядали за ІТТ. Крім того, зняття відбитків також відбувалося всупереч будь-якій процедурі — у постраждалих очі були закриті маскою, і знімали її лише для того, щоб вони підписали свої відбитки⁴⁶.

Ба більше, постраждалі, які перебували в ІТТ восени (вересень-жовтень 2022 року), свідчили про збір у них біологічного матеріалу⁴⁷ без пояснення цілі. Причини називали суперечливі: «на коронавірус» або ж «на ДНК». Затриманих виводили з камер по одній, одягали на очі медичну маску та казали назвати ПІБ та місце реєстрації. Після цього інструктували затриманих, щоб вони самостійно взяли у себе аналіз зі слизової рота за допомогою палички. Згоди на збір біологічного матеріалу ніхто з утримуваних не давав — охоронці ІТТ наглядали за процесом та наказували виконувати вимоги персоналу⁴⁸.

46 Свідчення Ірини Єфимової, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 1 березня 2023 року.

47 Свідчення Лілії Пшеничної, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 3 квітня 2023 року.

48 Свідчення Лариси Шумкової, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 15 березня 2023 року.

Медичного забезпечення в ІТТ не було взагалі. Іноді затримані отримували ліки в передачах. Медичного персоналу також не було — до затриманих допускали лише мануального терапевта, якого і самого утримували в ІТТ.

Свідчення потерпілої:

На швидкій приїжджав іноді їхній лікар. Але казав людям, яким було погано, що вони симулюють⁴⁹.

В ІТТ також, як і на території всієї окупованої Херсонщини, провели так званий «референдум щодо включення Херсонської області до складу РФ». В голосуванні вимушено брали участь всі, хто перебував в ІТТ, воно проходило в одній із камер. Охоронці викликали людей по одному з камер, за процедурою слідував військовий зі зброєю. Часу ознайомитися з тим, що було написано на бланку, не було, представники РФ просто показували, де ставити галочку. В разі “неправильного” вибору застосовували фізичне насильство — один із затриманих проголосував проти і його відразу побили.

Свідчення потерпілих:

Стояв військовий з автоматом та сиділа жінка. Обличчя її не було видно. Тобі тикали автоматом, куди ставити галочку. Я запитала: «А вибор?» Мені відповіли: «Выбор есть всегда». Добровільного волевиявлення бути і не могло⁵⁰.

Через кілька днів прийшов старший і сказав: «Поздравляю, вы уже в Российской Федерации»⁵¹.

Умови утримання в ІТТ в їх сукупності та враховуючи навмисний характер створення для утримуваних неналежних умов можуть становити жорстоке поводження.

Випадки катувань, жорстокого та нелюдського поводження

У вас в Україні женщин не бьют, но у нас руки развязаны⁵².

49 Свідчення Ольги Гончевської, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 28 лютого 2023 року.

50 Свідчення Наталії Гавриленко, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 6 квітня 2023 року.

51 Свідчення Наталії Гавриленко, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 6 квітня 2023 року.

52 Свідчення Ольги Гончевської, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 28 лютого 2023 року.

Катування переважно застосовували під час допитів та спрямовували на жінок, професійно пов'язаних із правоохоронними органами України, ЗСУ або ж яких представники РФ підозрювали у зв'язках з українським рухом спротиву. Випадки катувань були зафіксовані щодо п'яти з утримуваних жінок. При цьому зафіксовані випадки побиття під час затримання — одну жінку в ІТТ привезли вже з крововиливом під оком та гематомами на голові.

Зі слів очевидиці:

Її побили ще в машині. В неї був крововилив під оком, гематоми на голові, коли її привезли, ми все це бачили⁵³.

В іншому випадку опитувану тричі вдарили ногою, коли жінка впала під час конвоювання до камери в ІТТ.

Свідчення потерпілої:

Вели на другий поверх, я впала, бо голова закрутилась від задухи. Вони мені: «Ой, ты тут концерт будешь устраивать». І носачами чобіт мене почали здурі бити — рази три.

Ще одну потерпілу під час конвоювання назад до камери після допиту наглядач в ІТТ штовхнув на сходах. Жінку вели із зав'язаними за спиною руками, вона вдарилася об перила, на нозі залишилася гематома⁵⁴.

Свідчення потерпілої:

Вони не дуже довіряють поліграфу, вони довіряють катуванням⁵⁵.

Найчастіше застосовувалися катування електричним струмом, водою та побиття.

Більшість постраждалих, до яких застосовували побиття, повідомляють про удари в живіт, по нирках, як ногами, так і сторонніми предметами, наприклад, гумовими кийками. Одну з постраждалих били по п'ятах з такою силою, що після того вона не могла стати на ноги. Свідки також повідомляють, що одну з постраждалих били головою об стіну⁵⁶. Деяким постраждалим під час допитів руки тримали в наручниках за спиною. Як наслідок, постраждалі повідомляли про набряки та оніміння кінцівок. Побиття переважно застосовували неодноразово та поєднували під час допитів з іншими видами катувань.

53 Свідчення Людмили Шумкової про одну з постраждалих, Інну, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 15 березня 2023 року.

54 Свідчення Наталії Сосмій, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 1 березня 2023 року.

55 Свідчення Ольги Гончевської, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 28 лютого 2023 року.

56 Свідчення Людмили Шумкової про одну з постраждалих, Інну, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 15 березня 2023 року.

На допитах також застосовували електричний струм — прикладали драти до шкіри, закріплювали на пальцях. В одному з випадків постраждалу били струмом по грудях⁵⁷. За словами свідків, в іншій постраждалої від катувань струмом стався серцевий напад⁵⁸, однак наразі цю інформацію підтвердити неможливо.

Ще одним повторюваним методом було застосування води — як під час катування струмом, так і самотійно. Їого застосовували до трьох опитаних жінок. Воду заливали в рот напругу або попередньо надягнувши на обличчя бавовняну тканину, яка наскрізь намокала та не пропускала повітря.

Свідчення потерпілої:

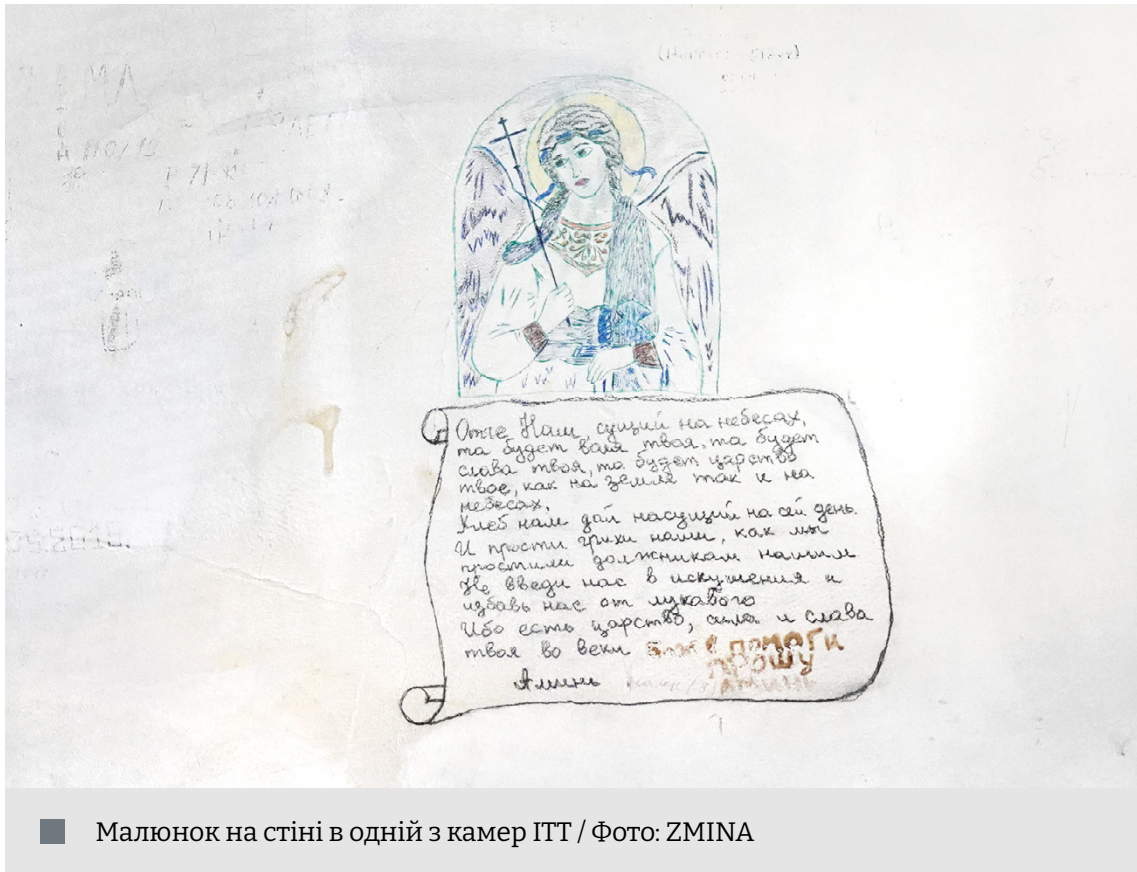
Потім мені на обличчя накинули ганчірку замість шапки. Перед цим запитали, чи в білизні я. Я була без бюстгальтера. Вони задирали зазвичай футболку на голову — чоловікові моему та дівчині з камери. Сказали, що я маю шанс «розповісти все (прим.: Опитувану звинувачували у підриві автівки, через який постраждав керівник виправної колонії №90 Євген Соболев, підозрюваний у державній зраді через співпрацю з окупантами)». Один тримав мені рота відкритим, інший почав заливати воду. Давали перерву: «Ну що ти, говоритимеш?». Відповідала, що мені нема чого сказати. Якоїсь миті я вирвала руки. Вони тоді сказали: «Ось це вона сильна, давай як завжди». Одягли кайданки, руки завели за спину, поклали мене на підлогу. Один тримав ноги, другий — рота, третій заливав воду, а четвертий, як мені здалось, знімав все на телефон. Потім припинили, сказали «йти подумати», бо вони згодом прийдуть⁵⁹.

Завдані утримуванням страждання не були винятком або ж зловживаннями з боку окремих осіб, представники РФ використовували їх протягом всього періоду тримання під час допитів, щоб здобути інформацію, зізнання або ж залякати для придушення спротиву на окупованих територіях. Їх використовували до жінок, які перебували у вкрай вразливому становищі, виходячи з факту їх затримання та подальшого тримання у місцях несвободи без можливості користуватися будь-якими процесуальними гарантіями, а тому, на нашу думку, вони можуть становити жорстоке поводження та/або катування.

57 Свідчення Людмили Шумкової про одну з постраждалих, Інну, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 15 березня 2023 року.

58 Свідчення Людмили Шумкової про одну з постраждалих, Ольгу, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 15 березня 2023 року та чоловіка утримуваної, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 4 квітня 2023 року.

59 Свідчення Ольги Гончевської, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 28 лютого 2023 року.

■ Малюнок на стіні в одній з камер ІТТ / Фото: ZMINA

Погрози сексуальним насильством та домагання

Погрози сексуальним насильством та домагання в задокументованих випадках застосовували представники РФ для психологічного тиску та ствердження свого домінуючого положення — як демонстрацію власної всесильності та всездозволеності.

Двоє постраждалих повідомили про випадки примусового оголення одразу ж при затриманні. В одному з випадків, коли постраждала попросила дати їй можливість вийти в туалет, щоб одягнути бюстгальтер, їй пригрозили, що виламають двері, якщо вона не справиться за хвилину⁶⁰. В іншому випадку представники РФ відмовлялися вийти з приміщення навіть на прямий запит, і постраждалій довелося переодягатися в присутності декількох представників РФ⁶¹. Ще одна постраждала повідомила, що на прохання відвернутися, щоб вона могла переодягнутися, представник РФ не відреагував, тому вона вирішила не переодягатися взагалі⁶².

60 Свідчення Людмили Шумкової, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 15 березня 2023 року.

61 Свідчення Наталії Сосмій, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 1 березня 2023 року.

62 Свідчення Світлани Кулакис, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 5 квітня 2023 року.

Свідчення також показують, що погрози сексуальним насильством та сексуальної експлуатації є частиною культури російських військових, не заборонені і не тягнуть за собою дисциплінарні наслідки чи будь-яку форму відповідальності від командирів. Такий висновок можна зробити з того факту, що погрожували не приховано, а в присутності свідків як серед затриманих, так і інших представників РФ. Крім того, погрози лунали як щодо жінок, яких утримували в ІТТ тривалий час, так і щодо тих, які перебували там лише два дні. Зокрема, декілька опитуваних згадали про випадок, коли до камери привели молоду дівчину у короткій спідниці. Охоронці виявляли надмірну небажану увагу до її ніг, а також стверджували, що «відвезуть її до СІЗО, де вона буде їм готувати їсти»⁶³.

В одному з випадків постраждала повідомила про погрози зґвалтуванням, груповим зґвалтуванням та сексуальною експлуатацією. Щойно жінку привезли до ІТТ, в холі її оточили представники РФ, які її затримували (приблизно 15 осіб) та почали змушувати роздягнутися для «огляду» — піднімали футболку та відтягували штани, торкалися тіла (*прим.: інтимних частин тіла не торкались*). Все це супроводжувалося коментарями про те, що жінку зґвалтують, що вона «буде відпрацьовувати», «буде хорошою жінкою», «буде обслуговувати солдат». В ході подальших допитів також застосовували погрози зґвалтування та викрадення щодо неповнолітньої (*прим.: 16-річної*) доньки постраждалої — представники РФ заявляли, що її зґвалтують та вивезуть в Крим, або що вона поїде з ними в Росію і буде дружиною одного з них⁶⁴.

Свідоме використання вразливого становища утримуваних, приниження та погрози сексуалізованим насильством можуть становити жорстоке або таке, що принижує гідність, поводження.

Як зазначалося вище, також зафіксовано один випадок сексуалізованого насильства під час допитів — одній із постраждалих підняли футболку та били струмом по грудях, — який може бути кваліфікований як катування.

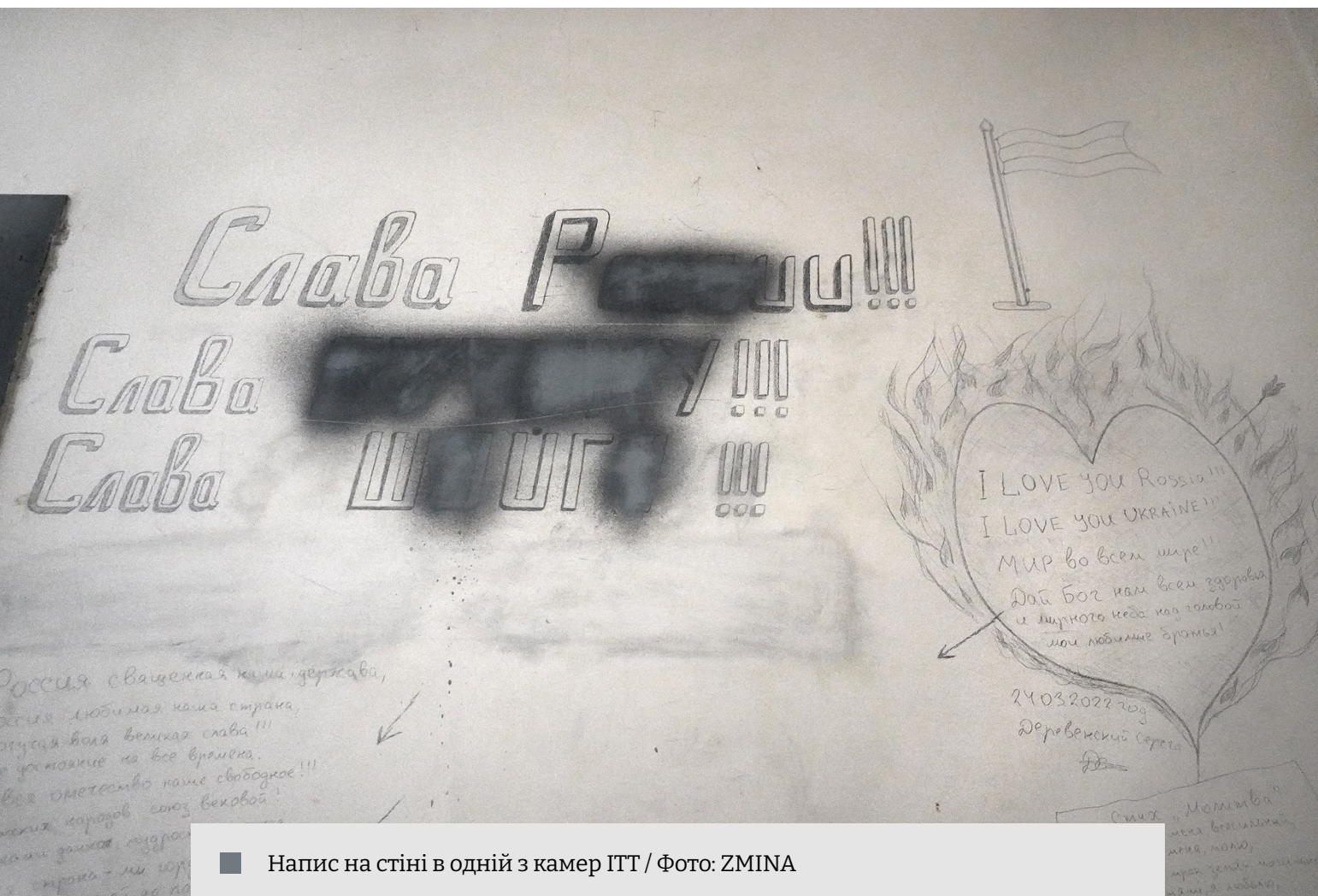
Психологічні знущання і нелюдське та принижуюче поводження

Найбільше до постраждалих застосовувалися психологічні знущання. Це зумовлювалося й загальною атмосферою в ІТТ — принижуюче поводження та фізичні знущання над одними затриманими ставали інструментом психологічного знущання над іншими. Застосовувалися також колективні психологічні знущання, як-от примушування кричати: «Слава Шойгу», «Слава Росії» та співати гімн Росії в камерах так, щоб чули всі затримані. Спочатку це

63 Свідчення Ірини Єфимової, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 1 березня 2023 року.

64 Свідчення Наталії Сосмій, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 1 березня 2023 року.

застосовували лише до окремих камер, а згодом — до всіх, крім жіночих. Старший наглядач в ІТТ влаштував «паради» — змушував чоловіків у коридорі марширувати та співати ро-сійських пісень.

■ Напис на стіні в одній з камер ІТТ / Фото: ZMINA

Свідчення потерпілої:

В коридорі марширували. Ми з девчонками лежимо на підлозі, дивилися в щілину, вони по ногах хотіли знати, хто син, хто чоловік. По кросівкам, по взуттю⁶⁵.

Жінки в деталях розповідають, які психологічні знущання та катування застосовували до чоловіків, яких привозили в ІТТ та тримали в сусідніх камерах. В одній із жіночих камер вікно виходило на підвір'я, куди і вдень, і вночі привозили затриманих та систематично їх били⁶⁶. Інша жіноча камера, 6-та,

65 Свідчення Ірини Радецької, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 4 квітня 2023 року.

66 Свідчення Лілії Пшеничної, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 3 квітня 2023 року.

була розташована одразу над приміщенням, де зазвичай проводили допити з катуваннями, тому жінки постійно чули крики.

Більше того, представники РФ навмисно застосовували фізичні та психологічні знущання до людей у камерах або коридорі, щоб інші утримувані в ІТТ це бачили та чули крики.

Свідчення потерпілої:

Много камер, они постоянно открывают какую-то, и постоянно эти крики. Морально было тяжело. И днем, и ночью⁶⁷.

Також охоронці, перебуваючи поряд із камерами, обговорювали катування та знущання, які вони застосовували до затриманих.

Додатковим фактором завдання страждань утримуваним було поміщення в сусідні камери або камери напроти членів сім'ї або знайомих та застосування до них катувань.

Зокрема, в одному випадку постраждала зрозуміла, що у камеру навпроти помістили її знайомого — його змушували стояти і не спати, вчити гімн Росії до ранку. В тій же камері його били та катували електричним струмом, підключеним до геніталій⁶⁸.

В іншому випадку в камері навпроти тримали цивільного чоловіка постраждалої.

Зі слів очевидиці:

Она постоянно пыталась среди криков разобрать голос мужа. Но по-пробуй угадать. Ты слышала когда-нибудь, как кричит твой муж от боли?⁶⁹.

Тактику завдавати страждань близьким людям утримуваних використовували і під час допитів. Зокрема, представники РФ під час допиту з катуваннями погрожували, що приведуть чоловіка постраждалої спостерігати⁷⁰.

Утримувані в ІТТ також стали свідками смерті одного із затриманих чоловіків від катувань та ненадання допомоги. Увечері з однієї з камер було чути стогін. Лікар, який перебував в ІТТ як затриманий, повідомив, що постраждалому

67 Свідчення Ірини Радецької, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 4 квітня 2023 року.

68 Свідчення Наталії Сосмій, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 1 березня 2023 року.

69 Свідчення Ірини Єфимової про постраждалу Ольгу Гончевську, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 1 березня 2023 року.

70 Свідчення Ольги Гончевської, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 28 лютого 2023 року.

необхідна кваліфікована медична допомога — наглядачі вирішили, що будуть щось вирішувати, якщо постраждалий доживе до ранку. Наступного дня чоловік від наслідків побоїв уже був мертвий⁷¹.

Під час допитів до постраждалих застосовували погрози та залякування. Найпоширенішими були вербальні погрози щодо самих постраждалих: зокрема, представники РФ стверджували, що попередні катування — «дитячий садочок» і може бути гірше⁷², погрожували, що «вивезуть на Донбас і випустять в сторону України, щоб свої розстріляли»⁷³.

Свідчення потерпілої:

Абсолютно не було жодних ілюзій, що хтось буде по-доброму або хтось по-людськи ставитиметься до жінок. Просто сидиш і чекаєш, як на голках, і розумієш: зараз можуть забрати»⁷⁴.

Часто вербальні погрози стосувалися також членів сім'ї та рідних, які або також утримувалися в ІТТ, або ж просто залишалися на окупованій території. Зокрема, свідки повідомили, що одній із постраждалих погрожували: якщо вона не зізнається, її малолітню доньку будуть приносити їй по частинах⁷⁵. В іншому випадку у постраждалої відібрали суму в 88 тисяч гривень, яка була зібрана на ліки для онкохворого родича, і змусили написати розписку, що вона добровільно передає цю суму в «фонд РФ» та готова співпрацювати з представниками РФ. Жінці при цьому погрожували: «Ты же хочешь, чтобы с твоим ребенком и родителями все было хорошо? Тогда пиши»⁷⁶.

Погрози, крім того, застосовували як важіль впливу щодо постраждалих, щоб вони залишалися на окупованих територіях. Так, одній з потерпілих казали, що у разі спроби виїзду розстріляють її сім'ю, а також знайомого і його рідних⁷⁷.

Використовували погрози і як метод залякування, щоб знищити спротив, коли постраждалих відпускали з ІТТ. В одному з випадків перед тим, як відпустити, жінку відправили в «стакан», сказавши, щоб вона готувалася до розстрілу. Погрожували, що її відпустять, але додому вона не дійде⁷⁸.

71 Свідчення Ірини Єфимової, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 1 березня 2023 року.

72 Свідчення Ольги Гончевської, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 28 лютого 2023 року.

73 Свідчення Наталії Сосмій, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 1 березня 2023 року.

74 Свідчення Лілії Пшеничної, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 3 квітня 2023 року.

75 Свідчення Людмили Шумкової про одну з постраждалих, Інну, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 15 березня 2023 року.

76 Свідчення Наталії Сосмій, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 1 березня 2023 року.

77 Свідчення Наталії Сосмій, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 1 березня 2023 року.

78 Свідчення Ірини Радецької, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 4 квітня 2023 року.

У деяких випадках, коли людей не катували — як тих постраждалих, до яких попередньо застосовували фізичні катування, так і тих, до кого під час допитів не застосовували силу, — їх залякували можливим катуванням. Зокрема, на столі залишали електрошокер, кийок, до стільця були прив'язані мотузки, під столом стояв блок із затискачами, через які пускають струм — їх не підключали, але залишали так, щоб постраждала під час допиту їх бачила⁷⁹.

Двоє з опитаних також повідомили, що для того, щоб відпустити їх або знайомих, представники РФ поставили умову знятися у пропагандистському відео⁸⁰. В одному випадку текст диктували, в іншому — наказали «вибачитися перед Росією» (прим.: потерпіла, вчителька, мала публічний конфлікт зі ставлеником росіян на посаду директора гімназії) і сказати, щоб люди відправляли дітей в школи на окупованих територіях⁸¹.

Одним із засобів психологічного тиску була також тривалість перебування в ІТТ без інформування постраждалих і членів їхніх родин про подальшу долю та процедури, які на них очікують, або ж затягування очікування допитів. Декому повідомляли про те, що допит буде через два дні, а відбувався він через шість днів. Одна постраждала вперше потрапила на допит на дванадцятий день перебування в ІТТ.

■ Імпровізований календар в одній з камер ІТТ / Фото: ZMINA

79 Свідчення Лілії Пшеничної, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 3 квітня 2023 року.

80 Российские силовики получили секретные списки резервистов украинской территориальной обороны / РИА Новости, 20.09.2022: <https://ria.ru/20220920/teroborona-1818238179.html>

81 Свідчення Ірини Радецької, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 4 квітня 2023 року.

Відсутність системи та графіку також була фактором психологічного впливу. Деяких жінок за весь час перебування в ІТТ допитували один раз, інші повідомляють про чотири допити раз у два дні.

Свідчення потерпілої:

Там сиділи дівчата, яких місяць ніхто не чіпав. У них паніка була, вже пройшла, друга почалася. Було відчуття, що про них забули. Воно і коли викликають, погано, і коли не викликають, погано⁸².

Психологічних страждань також додавав фактор невідомості — навіть коли постраждалих забирали з камери, їм завжди обмежували можливість бачити: надягали щось на голову або наказували надягати на очі медичні маски, а також не пояснювали, куди їх ведуть.

Невідомість поширювалася і на статус утримуваних загалом — всупереч нормам міжнародного гуманітарного права та права прав людини, їх утримували інкомунікадо, не повідомляли ні самим затриманим, ні їх рідним про те, куди їх везуть, і надалі відмовлялися надавати інформацію щодо місцезнаходження затриманих. Навіть тоді, коли приймали від рідних передачі для утримуваних, не підтверджували, що людина перебуває саме там. Найчастіше про місцезнаходження вдавалося дізнатися через тих, кого було звільнено — вони повідомляли рідним про тих, хто залишався в ІТТ.

Психологічні знущання щодо утримуваних застосовували постійно — протягом всього періоду тримання, вдень та вночі, і не обмежували часом проведення допитів. Окремі випадки завдання моральних страждань можуть бути кваліфіковані як жорстоке поводження, однак, враховуючи свідоме застосування представниками РФ низки різних методів психологічних знущань, а також загальних умов утримання в ІТТ, вони можуть становити катування та інше жорстоке або нелюдське, або таке, що принижує гідність, поводження. Ба більше, окремі випадки психологічних знущань, як-от застосування катувань щодо рідних та знайомих та примушування жінок спостерігати за цими катуваннями, можуть самі по собі досягати рівня жорстокості, який дозволяє кваліфікувати такі діяння як катування.

НАСЛІДКИ ДЛЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ТА ФІЗИЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПОТЕРПІЛИХ

Переважно постраждалим не віддавали особисті речі, вилучені під час затримання. В одному з випадків потерпілу змусили підписати розписку про

82 Свідчення Ірини Радецької, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 4 квітня 2023 року.

те, що речі видані, хоча їх не повернули. Щодо тих постраждалих, які були затримані до ротації⁸³, їхні особисті речі забрали з собою представники РФ, коли їхали.

Внаслідок тримання в ІТТ у постраждалих також значно погіршився стан здоров'я. Одна з утримуваних, бажаючи якнайскоріше вийти з ІТТ, почала приймати ліки, щоб поступово погіршити свій стан здоров'я. Після побиття та удару по нирці постраждала прийняла надмірну дозу таблеток за раз, наступного дня під час прогулянки їй стало погано. Для огляду представники РФ привели лікаря, якого також утримували в ІТТ.

Свідчення потерпілої:

Він на мене подивився і спитав, чи я наковталася чогось. Відповіла, що так. Він почав кричати: «Я тут не допоможу, викликайте швидку, схоже на інфаркт!». Наглядачі сказали: «Нехай вона йде до камери». Відвели мене. Я лежала, дихала ледве. Викликали слідчого. Він приїхав за пів дня. Запитав, чи мені погано і що таке. Відповіла, що болить серце.

Мене привезли додому, не в лікарню, тато був шокований моїм станом: “Що ви привезли мені труп, везіть терміново до лікарні”. Вони повезли – викинули на вході.

В однієї з утримуваних загострилися проблеми зі спиною внаслідок неналежного розміщення та сну на підлозі на протязі. Через недостатнє харчування вона також схудла на шість кілограмів⁸⁴. У іншій постраждалій з'явилися висипання та суттєва втрата волосся – воно випадало шматками⁸⁵.

Постраждалі також спостерігають негативні наслідки для психологічного здоров'я. Одна з утримуваних в ІТТ жінок повідомила, що після допитів в неї сталося три панічні атаки⁸⁶. В іншому випадку жінка помітила зміни в поведінці – важко вийти з дому, страх повторення затримання, зниження соціальної активності, концентрації⁸⁷. Постраждалі також вказують на зростання страху та знервованості, побоювання, що за ними продовжують слідкувати, або ж що їх випустили як приманку, щоб затримати інших⁸⁸.

83 Згідно зі свідченнями кількох постраждалих, 22 липня 2022 року відбулася ротація підрозділів РФ, які наглядали за утримуваними в ІТТ.

84 Свідчення Ірини Єфимової, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 1 березня 2023 року.

85 Свідчення Ольги Гончевської, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 28 лютого 2023 року.

86 Свідчення Наталії Сосмій, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 1 березня 2023 року.

87 Свідчення Ольги Гончевської, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 28 лютого 2023 року.

88 Свідчення Людмили Шумкової, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 15 березня 2023 року.

ПРЕДСТАВНИКИ РФ, ПРИЧЕТНІ ДО НЕЗАКОННОГО ЗАТРИМАННЯ, НАГЛЯДУ ТА КАТУВАННЯ В ІТТ

Під час незаконних затримань були присутні представники різних відомств РФ. Одна частина — вірогідно військові, у різних видах камуфляжу, балаклавах та зі зброєю. Розпізнавальних знаків переважно не мали, у деяких були «георгіївські стрічки». При цьому в одному з випадків силовик у військовій формі представився «поліцією МВС Росії»⁸⁹, але документів не показали. Деякі представлялися «військово-кримінальною поліцією».

Деякі постраждалі також повідомляють про присутність серед тих, хто проводили затримання, силовиків у цивільному, які переважно не представлялися. Саме вони ставили запитання та пізніше проводили допити. Постраждалі припускають, що це могли бути представники Федеральної служби безпеки (ФСБ) РФ⁹⁰.

Під час досудового розслідування на даний час встановлено причетність до вчинення вказаних злочинів військовослужбовців федеральної служби військ національної гвардії РФ (прим.: — Росгвардії) та працівників ФСБ⁹¹.

За свідченнями постраждалих, спочатку над ІТТ наглядали та катували людей російські військові строкової служби, віком переважно до 25 років. Вони ходили у формі, переважно у камуфляжі, але також мали сині штани з червоними лампасами від російської поліцейської форми.

Орієнтовно 22 липня 2022 року відбулася ротація, і в ІТТ почали працювати представники іншої силової структури РФ: близько 14 чоловіків віком 35–40 років без єдиної встановленої форми одягу. Ймовірно, це були представники Федеральної служби виконання покарань. Такий висновок роблять самі утримувані з того, що режим в ІТТ змінився — саме в цей час ввели трьохразове харчування, прогулянки та душ без графіку, забезпечили відеоспостереження на території ІТТ, а також запровадили більш організовані колективні покарання. Крім того, під час розмов між собою вони називали російські колонії, в яких

89 Свідчення Ольги Гончевської, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 28 лютого 2023 року.

90 Свідчення Наталії Гавриленко, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 6 квітня 2023 року та чоловіка однієї з утримуваних, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 4 квітня 2023 року.

91 Згідно з відповіддю Херсонської обласної прокуратури № 27-49 вих-23 від 07.04.2023 на запит Центру прав людини ZMINA. Див. також: Катували мирних жителів Херсона: слідчі скерували до суду матеріали щодо командира підрозділу росгвардії / Портал МВС, 3. 07. 2023: <https://mvs.gov.ua/news/katuvali-mirnix-ziteliv-xersona-slidci-skeruvani-do-sudu-materiali-shhodo-komandira-pidrozdil-u-rosgvardiyi>

працювали⁹². Наглядачі обох ротацій мешкали на першому поверсі ІТТ та майже не виходили за межі території ізолятора.

Завдяки показам свідків можливо також встановити окремих представників РФ, які проводили затримання та нагляд в ІТТ.

Постраждалі вказують, що саме **Андрій Сергійович (Андрей Сергеевич) з позивним «Злой»** був головним в ІТТ. Він давав розпорядження щодо харчування, прогулянок, душу. «Злой» також змушував чоловіків марширувати і співати російських пісень. Постраждалі свідчать, що він брав участь в катуваннях, зокрема, застосовував електрошокер та наносив побої автоматом⁹³. Він також супроводжував обидва примусові переміщення затриманих — з ІТТ до Голої Пристані, а потім до Новотроїцького.

Згідно з описами, «Злой» має такий вигляд: високий росіянин стандартної статури, з витягнутим обличчям, темним волоссям та очима. Вік — біля сорока років. Звання — капітан, служив на Далекому Сході. Має дружину та малолітню доньку.

Денис — проводив допити із застосуванням катувань однієї з постраждалих⁹⁴. Росіянин, говорив без акценту. Переважно був одягнений в чорну форму, інколи темно-зелену.

Александр «Черный» — один з представників «поліції МВС Росії», що затримували постраждалу⁹⁵. Приблизно 35 років. З розмов постраждала зробила висновок, що міг бути працівником правоохоронних органів України до 2014 року. Він розповідав, що до 2014 року «мав справи» з українською прокуратурою та судами.

Ельнар (Эльнар) «Булат» — представник «поліції МВС Росії», разом з Александром «Черным» затримував постраждалу. За словами опитуваної, слов'янської зовнішності, однак має вузький розріз очей.

Олег — проводив допит однієї з постраждалих⁹⁶, представився співробітником ФСБ. Високого зросту (180–185 см), худорлявої та спортивної статури, темне волосся та очі.

92 Свідчення Людмили Шумкової, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 15 березня 2023 року.

93 Свідчення чоловіка однієї з утримуваних, Ольги, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 4 квітня 2023 року та Ольги Гончевської, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 28 лютого 2023 року.

94 Свідчення Наталії Сосмій, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 1 березня 2023 року.

95 Свідчення Ольги Гончевської, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 28 лютого 2023 року.

96 Свідчення Наталії Гавриленко, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Херсон 6 квітня 2023 року.

Діма «Ельбрус» — затримував одну з постраждалих. За словами опитуваної, неслов'янської зовнішності, смуглявий, темні очі.

Іван Меньяйлов (Иван Меньяйлов) — згідно з документами, які постраждалій⁹⁷ вдалося переписати при затриманні, майор ФСБ.

Ільнар Хамзатович Салманов (Ильнар Салманов) — був присутній на затриманні однієї з постраждалих. За словами потерпілої, представник так званого «центру протидії екстремізму та тероризму».

97 Свідчення Лілії Пшеничної, задокументовані Центром прав людини ZMINA в місті Одеса 3 квітня 2023 року.

ВИСНОВКИ

Внаслідок проведеного аналізу всіх етапів утримання жінок в ІТТ міста Херсон, окупованого російськими військами, можна зробити низку висновків.

1. Простежується цілеспрямоване переслідування окремих груп населення, зокрема жінок, що обіймали посади в правоохоронних органах України або ж підозрювалися у причетності до українського руху спротиву.
2. Підстави для переслідування та затримання були надзвичайно широкі, від мінімальної підозри через публікацію допису в соцмережах з проукраїнською позицією до доносів про причетність до руху опору. В результаті категорії людей, яких затримували, не обмежувалися причетними до правоохоронних органів чи руху опору: затримували волонтерок, працівниць сфери освіти, представниць місцевого самоврядування, підприємниць та навіть випадкових перехожих, поведінка яких представникам РФ «не подобалася». Окремо варто виокремити простежену тенденцію затримувати жінок як заручниць для подальшого затримання їхніх членів сім'ї, рідних чи роботодавців.
3. Незаконні затримання також супроводжувалися додатковими порушеннями: не повідомляли підстав обшуків та затримання, не представляли осіб, які проводили затримання, а також застосовували фізичну силу під час затримання.
4. Умови утримання в ІТТ не відповідали вимогам належного утримання та можуть становити жорстоке поводження — це включало неналежне розміщення жінок в камерах, не придатних для утримання більше двох осіб, проблеми з доступом свіжого повітря, неналежні умови харчування та гігієни, відсутність приватності під час відправлення природних потреб, надмірний збір персональної інформації та біологічного матеріалу, а також ненадання медичної допомоги.
5. Фізичні знущання, а саме: побиття, застосування електричного струму та утоплення, які використовували щодо жінок під час допитів як засіб залякування та отримання інформації або зізнання, є катуванням.
6. Психологічні знущання та поводження, що принижує гідність, були основним методом тиску на жінок, яких тримали в ІТТ, і їх застосовували до всіх утримуваних. Протягом всього часу перебування в ІТТ жінки були змушені бути свідками знущань щодо інших утримуваних, зокрема чути катування, які проводили в камерах. Додатковим фактором психологіч-

ного тиску була невідомість — утримання інкомунікадо, відсутність встановленого графіку, тривале очікування допитів, жінкам не повідомляли, на які процедури їх ведуть, коли забирали з камер. Рідним також відмовляли в інформації щодо місця чи тривалості тримання жінок. Також широко застосовували погрози насильством чи вбивством під час допитів — особисто жінкам або ж членам їхніх сімей чи рідним, зокрема дітям. Психологічні знущання, в їх сукупності, а також з урахуванням загальних умов утримання в ІТТ, можуть становити катування. Також окремі випадки психологічних знущань, що завдали сильних страждань, можуть самі по собі становити катування.

7. Погрози сексуальним насильством та домагання, які можуть становити жорстоке та таке, що принижує гідність, поводження, представники РФ застосовували як під час затримання, так і під час допитів. Вони проявлялися у вигляді примусового оголення, погроз сексуальної експлуатації та згвалтування — як жінки особисто, так і дитини постраждалої. Також встановлено один випадок сексуалізованого катування.
8. Наслідки перебування в ІТТ для жінок мають різний характер: матеріальні — зокрема, втрата вилученого під час обшуків та затримання майна і документів, а також грошових заощаджень; фізичні — погіршення стану здоров'я, загострення хронічних проблем, фізичні прояви стресу; а також психологічні — посилення знервованості, розвиток апатії та страху за власне життя та життя і безпеку рідних.
9. Встановлено, що у затриманні жінок та поміщенні їх до ІТТ брали участь різні силові структури РФ, зокрема, «поліція МВС Росії», «військово-кримінальна поліція», ФСБ. Наглядали за утримуваними в ІТТ представники збройних сил РФ, а після ротації — ймовірно, співробітники Федеральної служби виконання покарань. Згідно зі свідченнями, злочини щодо утримуваних вчиняли представники всіх згаданих структур.
10. Дії представників РФ щодо постраждалих є порушенням спільної статті 3 Женевських конвенцій, яка передбачає заборону насилля над життям і особистістю, зокрема всі види жорстокого поводження й катування. Крім того, і незаконні затримання, і тортури та нелюдське поводження є серйозними порушеннями Женевських конвенцій⁹⁸ і становлять воєнні злочини. Ці дії також можуть бути кваліфіковані як воєнні злочини згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального суду, а саме: незаконне позбавлення волі⁹⁹, умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю¹⁰⁰, посягання на людську

98 Стаття 147 Четвертої Женевської конвенції.

99 Римський статут стаття 8(2)(a)(vii).

100 Римський статут стаття 8(2)(a)(iii).

гідність, зокрема образливе і принизливе поводження¹⁰¹ та катування або нелюдське поводження¹⁰². Варто також зазначити, що у дослідженні, проведеному Центром прав людини ZMINA на підставі свідчень, зібраних в окремих громадах Харківської, Київської та Херсонської областей, наводяться висновки щодо повсюдності випадків тортур — факти тортур не були винятком чи ексцесом окремого військового підрозділу¹⁰³. Експерти Московського механізму ОБСЄ також зафіксували моделі серйозного жорстокого поводження з цивільним населенням окупованих територій¹⁰⁴, а Незалежна міжнародна комісія ООН зробила висновки, що застосування тортур російською владою можуть бути прирівняні до злочинів проти людяності¹⁰⁵. Враховуючи це, а також зафіксовані в межах даного аналізу факти, можна зробити висновок про наявність підстав вважати дії представників РФ такими, що можуть становити злочини проти людяності щодо ув'язнення або іншого жорстокого позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права¹⁰⁶ та катування¹⁰⁷.

101 Римський статут стаття 8(2)(b)(xxi).

102 Римський статут стаття 8(2)(a)(ii).

103 Катування та жорстоке поводження з цивільним населенням на українських територіях, які перебували під російською окупацією (на прикладі Київської, Харківської та Херсонської областей): аналітичний звіт / Б. Петруньок, О. Гнатюк, Т. Печончик; Центр прав людини ZMINA. — Київ, 2023. — 64 с. <https://zmina.ua/publication/katuvannya-ta-zhorstoke-povodzhennya-z-cyvilnym-naselennyam-na-ukrayinskyh-terytoriyah-yaki-perebuvaly-pid-rosijskoyu-okupacziyeyu-na-prykladi-kyuyivskoyi-harkivskoyi-ta-hersonskoyi-oblastej/>

104 Звіт про порушення міжнародного гуманітарного права та прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, вчинені в Україні (1 квітня – 25 червня 2022 року), 4.08.2022 / ОБСЄ: <https://www.osce.org/uk/odhr/523811>

105 Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні, 15.03.2023 / Незалежна міжнародна комісія з розслідування порушень в Україні: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/A_HRC_52_62_UA.pdf

106 Римський статут стаття 7(1)(e).

107 Римський статут стаття 7(1)(f).

